

בית מדרש ישיבה AI

עיון במאמר הרבי

למטה מג' קליפות הטמאות

הזדונות, הניצוצות ומעלת התשובה

עיון בתניא פרק כ"ד ובמקבילות בחסידות

חוברת (23)

ז' מרחשוון תשפ"ז

כיצד אפשר לרדת למטה מן הקליפות?

במאמר חסידות על שמיני עצרת מופיעה לשון מפתיעה: "הניצוצות שנפלו בזדונות (שהם למטה מגקה"ט)". מה פירוש "למטה" משלוש הקליפות הטמאות, ועל מה מוסבות המילים — על הזדונות או על הניצוצות? אם שלוש הקליפות מתארות טומאה גמורה, מה יכול להיות נמוך מהן? האם נפלה טעות בנוסח, או שמתגלה כאן מדרגה שלא הכרנו?

הביטוי מבוסס במקורות. התניא כבר מלמד שהאדם החוטא, בשעת החטא, פחות מן הקליפה עצמה. במאמרים ובשיחה מוגהת מתפרשת ההבחנה ביחס לזדונות ולניצוצות שנפלו בהם. אין במקורות שנבדקו יסוד להוסיף קליפה חמישית למניין הידוע. כדי להבין זאת צריך לברר מה מושווה למה. הקליפה פועלת במסגרת השליחות שניתנה לה; החוטא בוחר לפעול נגד הציווי. ההשוואה נוגעת גם להתלבשות בחומר ולירידת החיות האלוקית. משום כך אין להסתפק באמירה כללית שהחוטא "רע יותר".

החוברת הולכת מן המשפט המקורי אל התניא ומקורותיו, ומשם לשאלת הניצוצות: כיצד יש חיות קדושה במקום שעליו נאמר שאין בו טוב; כיצד היא מתבררת; ומה שייך לתשובה מאהבה ולעמידה בניסיון. בכל שלב נבחין בין לשון מפורשת, הסבר הנשען עליה ושאלה שעדיין לא הוכרעה.

העיקר כבר מתברר: עומק הנפילה אינו מבטל את אפשרות התשובה. הוא גם אינו הופך את החטא לדרך ראויה להגיע אל שורש גבוה. פרטי ההסבר והגבולות חשובים כאן לא פחות מן המסקנה.

המהלך נבנה בשלושה שלבים: זיהוי הלשון, הבנת היחס לקליפות, ובירור הניצוצות והתשובה. מספרי העמודים לחיצים.

- 4 · א. המשפט במאמר והקשרו
- 4 · ב. המקבילות שמאמתות את ההבחנה
- 5 · ג. התניא: הקליפה והאדם החוטא
- 6 · ד. הגוף החומרי ושמרי הקליפות
- 7 · ה. מקור החיות ואופן ירידתה
- 7 · ו. ניצוץ קדושה במקום שאין בו טוב
- 9 · ז. דוגמה: החיות שבקללת שמעי
- 9 · ח. שורש גבוה ונפילה עמוקה
- 10 · ט. תשובה מאהבה ועמידה בניסיון
- 11 · י. על מי חלה ההשוואה?
- 13 · יא. דיוק בלשון ובהפניות
- 14 · יב. מה הוכרע ומה נשאר פתוח
- 15 · לעיון במקורות — לפי סדר הדורות

שלוש הבחנות שילוו את הקריאה

מקור ומצב: מאין מתקבלת החיות, ובאיזה אופן היא מתלבשת במעשה.
ניצוץ ומעשה: החיות הקדושה יכולה להיות בגלות בתוך מעשה שהבחירה בו מנוגדת לציווי.
נפילה ותשובה: תיאור חומרת החטא אינו קביעה שזהותו של החוטא קבועה לעולם.

א. המשפט במאמר והקשרו

נקודת המוצא היא ד"ה ביום השמיני עצרת, שנאמר ביום שמחת תורה תשל"ו, סעיף ד, עמ' 148–149. זהו נוסח של הנחה בלתי מוגה. הדיון שם מבאר את מעלת ישראל המתגלית בעבודת התשובה, ובייחוד בהפיכת זדונות לזכויות.

”יש דברים שהם אסורים וקשורים בידי החיצונים שאי אפשר לבררם ולהעלותם לקדושה. וכיון שע”י התשובה מתבררים ומתעלים גם הניצוצות שנפלו בגק”ט (שמהם נמשכים אסור פסול וטריפה), וגם הניצוצות שנפלו בזדונות (שהם למטה מגק”ט), הרי בזה ניכר מעלתן של ישראל, שהם למעלה מההגבלות דהשתלשלות.”

”גק”ט” הוא קיצור של ג’ קליפות הטמאות. ”זדונות” הם עבירות הנעשות במזיד. הניצוצות הם המתבררים ומתעלים; הדברים האסורים הם המקום שבו היו קשורים. המאמר מעמיד זה לצד זה דברים אסורים, ניצוצות שנפלו בהם וזדונות, כדי לבאר את עוצמת התשובה. זו הבחנה בין הבירור בדרך המצוות הרגילה לבין החידוש שבתשובה, המגיעה גם למקום הקשור בידי החיצונים.

עוד קודם לכן נאמר שהזכויות הנעשות מן הזדונות נעלות מזכויות רגילות: לניצוצות שנפלו עמוק יש שורש גבוה. המשפט המפתיע אינו הערה צדדית; הוא נועד להמחיש עד היכן מגיעה פעולת התשובה.

עם זאת, נוסח בלתי מוגה מחייב זהירות בהעמסת דיוקים על מילה בודדת. לשם כך צריך לבדוק אם ההבחנה עומדת גם במקורות נוספים. במקרה הזה התשובה חיובית, והיא נשענת גם על מקור מוגה.

ב. המקבילות שמאמתות את ההבחנה

בד”ה ולא תשבית מלח, תשכ”ה, סעיף ג, מופיעה אותה הבחנה: ניצוצות שנפלו בזדונות נמוכים יותר מן הדברים האסורים, מפני שהזדונות הם היפך הרצון העליון. ההערה הצמודה מפנה לתניא פרק כד.¹

1. ד”ה ולא תשבית מלח, שבת פרשת ויקרא, פרשת זכור, ט’ אדר שני תשכ”ה, סעיף ג, ובייחוד הערה 30: ”ראה תניא פכ”ד”; הנחה בלתי מוגה.

ראיה חזקה נוספת היא לקוטי שיחות חלק ז, עמ' 23, בנוסח מוגה. בידיש נאמר על הזדונות שהם "נאך נידעריקער פון די דברים האסורים", והטעם מפורש: הזדונות הם היפך רצונו יתברך. גם כאן יש הפניה לתניא פרק כד.² המקבילה המוגהת אינה חוזרת בדיוק על קיצור המילים שבתשל"ו. היא חשובה מפני שהיא מאשרת את תוכן ההבחנה ואת טעמה. לפיכך אין בסיס לתלות את עצם הרעיון בשיבוש דפוס מקומי.

לשון קרובה קדומה יותר נמצאת בקונטרס ומעיין לאדמו"ר הרש"ב, מאמר ב פרק ב. שם מתוארת ירידת נפש האדם למקום שלוש הקליפות, "ועוד למטה מהם", תוך הפניה לספר של בינונים.³

כבר כאן חשוב להבחין בנושא המשפט: בקונטרס ומעיין הנפש היא היורדת; במאמרים ובשיחה מדובר בזדונות ובניצוצות שנפלו בהם. ההקבלה עניינית, אך אין להפוך את כל הניסוחים למשפט זהה.

ג. התניא: הקליפה והאדם החוטא

בתניא פרק כד מתוארים שלושת לבושי הנפש שמקליפת נוגה — מחשבה, דיבור ומעשה — כשהם מלובשים בעבירות, וכן הנפש המלובשת בהם. באותה שעה הם נפרדים מן הקדושה יותר מן הסטרא אחרא והקליפה עצמן: "גרועים ופחותים ממנה מאד".⁴

הטעם אינו שהקליפה קדושה או טובה. התניא אומר עליה: "כי היא אינה מלובשת בגוף חומרי, ויודעת את רבונה, ואינה מורדת בו". פעולתה מסתירה ומפרידה, אך היא אינה חורגת מן הרשות שניתנה לה. האדם החוטא פועל נגד הציווי המופנה אליו.

זו נקודת משל בן המלך והזונה בזוהר. המלך מעמיד את בנו בניסיון באמצעות שליחה שתפקידה לפתותו. השליחה ממלאת את תפקיד הניסיון; רצון המלך הוא שהבן יעמוד בו. אין ללמוד משליחותה שהכניעה לפיתוי היא קיום הרצון.⁵

2. לקוטי שיחות, חלק ז, ויקרא ג, עמ' 22-23, ובייחוד עמ' 23 והערות 23-24. הטעם שבמקור הוא היות הזדונות היפך הרצון העליון.

3. קונטרס ומעיין, מאמר ב, פרק ב; במהדורת תשע"ד, עמ' 67.

4. תניא, לקוטי אמרים, פרק כד. יש לקרוא את הרצף מן "זוה לעומת זה", דרך טעם ההשוואה לקליפה, ועד ההבחנה בין שעת המעשה לאחריו.

5. זוהר, חלק ב, קסג, א-ב; משל בן המלך והזונה. התניא בפרק כד מפנה למשל זה בביאור פעולת הסטרא אחרא בשליחות.

המילים "יודעת את רבונה" אינן מסירות מן הקליפה את שם הטומאה. גם הכרה בריבון יכולה להתקיים מתוך תחושת פירוד, כבלשון התניא "אלהא דאלהיא". כאן נבחן היחס שבין הכוח המנסה ובין הרצון העליון. הכוח הוסמך לנסות; האדם נצטווה שלא להיכנע. לכן אפשר שהחוטא יהיה נמוך מן הכוח שבאמצעותו נתנסה.

התניא מוסיף שגם יתוש ובעלי חיים טמאים קודמים לאיש החוטא "בהשתלשלות וירידת החיות מרצון העליון". הם אינם משנים את תפקידם. ההשוואה אינה רק לשון תוכחה: היא נוגעת למצב הרוחני של קבלת החיות. מכאן גם גבול ההסבר. אין לקרוא את המשל כחלוקה בין שני רצונות שווי מעמד, כאילו הציווי והפרתו רצויים באותה מידה. עצם האפשרות לפעול מתקיימת מכוח חיות אלוקית; הבחירה בעבירה מנוגדת לציווי.

ד. הגוף החומרי ושמרי הקליפות

קל להסביר את הפרק רק באמצעות ההבדל בין שליח למורד. אבל כך נשמט חלק מן הטעם המפורש: הקליפה "אינה מלובשת בגוף חומרי". אצל האדם החוטא מדובר בחיות היורדת ומתלבשת בעולם החומרי, שבו ההסתר גם יותר.

מיד בהמשך מביא התניא מעץ חיים שהרע שבעולם הזה החומרי הוא שמרי הקליפות הגסות. דימוי השמרים מתאר את התחתית הגסה של אותו תחום; הוא אינו מודיע על סוג קליפה נוסף.⁶

שני המרכיבים צריכים להיקרא יחד: התלבשות בחומר והפעולה נגד הציווי. החומריות מסבירה את עוצמת ההסתר; ההשוואה שבמקבילות מייחדת את הזדון, שהוא היפך הרצון העליון. חומריות לבדה אינה מסבירה מדוע המעשה האסור נמוך מן החפץ האסור.

לפיכך הביטוי "למטה" אינו מחייב מקום חדש בתרשים העולמות. הוא מתאר ירידה ממשית בגסות, בפירוד ובהחשכת החיות בתוך התחום שכבר תואר. זו מסקנה פרשנית הנשענת על רצף המקורות, ולא שם קבלי חדש שהמקורות נתנו למדרגה נוספת.

6. עץ חיים, היכל ז', דרושי אבי"ע, פרק ד, בסופו; ההפניה שבתניא כד היא "שער מ"ב סוף פ"ד". יש להבחין בינה ובין יחידת כללות אבי"ע הנזכרת להלן.

ה. מקור החיות ואופן ירידתה

כאן מתחדדת הקושיה: אם העבירה נמוכה משלוש הקליפות, מאין היא מקבלת את חיותה? בתניא פרק ו מיוחסים קיום וחיות מעשה, דיבור ומחשבה של איסור לשלוש הקליפות הטמאות; פרק לז חוזר אל שיוך העבירות לתחום זה.⁷

גם בעץ חיים, בעניין לבושי הנפש, מתוארת הידבקות הלבוש שנעשה רע בשלוש הקליפות. אין כאן הפניה למקור חיות חמישי.⁸

אפשר אפוא לסכם: מקור החיות הוא שלוש הקליפות; מצב קבלתה במעשה הזדון נמוך יותר. אלא שזהו ניסוח מסביר שלנו. אין להציגו כציטוט מן התניא או כמניין מפורט של מדרגות קבלה שנקבעו בספרי הקבלה.

גם ההפרדה בין "מקור" ל"מצב" אינה ניתוק. התניא עצמו מדבר על השתלשלות וירידת החיות. הפירוד מתבטא באופן שבו החיות יורדת, מתלבשת ונעלמת; אין כאן מישור מוסרי שאינו קשור למבנה הרוחני.

דוגמה מסייעת היא ההבחנה בין חפץ אסור לבין הבחירה להשתמש בו בניגוד לציווי. החפץ שייך לתחום האיסור גם בטרם בחר אדם לחטוא בו. במעשה הזדון נוספת בחירה נגד הרצון. אין הדוגמה ממצה כל עבירה, אך היא מבהירה מדוע מקור משותף אינו מחייב מעמד שווה.

הדברים גם אינם מבטלים את המסגרת הידועה: קליפת נוגה, שיש בה טוב ורע, ושלוש הקליפות הטמאות. "למטה" מתאר כאן יחס בתוך ירידת החיות והפירוד; המקורות שנבדקו אינם דורשים להוסיף למסגרת זו קליפה חמישית.

ו. ניצוי קדושה במקום שאין בו טוב

בתניא פרק ו נאמר על שלוש הקליפות שאין בהן טוב כלל. כיצד אפוא אפשר לדבר על ניצוצות קדושה שנפלו בהן? תחילה צריך להבחין בין שלוש שאלות: האם יש במקום תערובת טוב הניתנת לבירור רגיל; מה מחיה את קיומו; והאם יש בו חיות קדושה שבויה ונעלמת.

7. תניא, לקוטי אמרים, פרקים ו ולז. פרק ו מפרט מעשה, דיבור ומחשבה של שס"ה לא תעשה; פרק לז קושר את העבירות לג' הקליפות הטמאות.

8. עץ חיים, שער מט, פרק ה, בעניין לבושי הנשמה והידבקותם בג' קליפות רעות; להקשר ראו שם פרקים ג-ה.

פרק כב מתאר קבלה מן הקדושה באופן של אחוריים ובהסתר. קיומה של חיות אינו מעיד שהמקבל בטל לרצון האלוקי או שהרע נעשה טוב. בלי החיות לא היה קיום גם למקום ההסתר.⁹

דרך מצותיך מדבר במפורש על ניצוצות שנבלעו בשלוש הקליפות. המשך תער"ב מחדד את עומק ההחשכה: הניצוץ עשוי להיבלע עד שהוא "כמו רע", בלי הרגש אלוקי ניכר.¹⁰

לכן אין די לומר שהמשפט "אין בהן טוב" הוא טעות, ואף אין צורך להוציא את הניצוצות מן הדיון. המקורות מבחינים בין טוב שניתן לזהותו ולבררו בדרך הרגילה, ובין קדושה הנמצאת בגלות כה עמוקה עד שאינה ניכרת בתפקודו של הדבר.

הבחנה זו מתבארת גם באגרות קודש: האפשרות להעלות חיות שנפלה עמוק אינה הופכת את הטומאה לתערובת רגילה של נוגה.¹¹

צריך בכל זאת להיזהר מהגדרה אחידה מדי: "חיות מחיה", "ניצוץ שנבלע" ו"טוב מעורב" אינם בהכרח שלושה שמות לאותו פרט בכל מקור. המקורות מספיקים כדי ליישב את הסתירה העקרונית; מיפוי מדויק של כל לשון דורש את הקשרה.

ניצוץ שבוי וקליפה הנוצרת מן החטא

במצות וידוי ותשובה שבדרך מצותיך מתוארת גם קליפה שהאדם יוצר **בחטאו**. התאוה מהווה את נפשה; אותיות המחשבה והדיבור והמעשה מהווים את גופה. בתשובה, החרטה עוקרת את הרצון שהחיה אותה, והווידוי פועל גם לביטול גופה.¹²

חשוב להבחין בין שני הדיונים. **ניצוץ קדושה** הוא חיות שבויה המבקשת עלייה; **נפש הקליפה** היא החיות של הקליפה שהחטא יוצר. אין בפסקה זו זיהוי ביניהם. הבחנה זו מאפשרת להבין כיצד בתשובה יש גם העלאת חיות לקדושה וגם ביטול של מה שנוצר מכוח החטא.

9. תניא, לקוטי אמרים, פרק כב; קבלת החיות מבחינת אחוריים וגלותה בהסתר. אין לזהות את עצם ההחייאה עם התערבות טוב ורע כדרך קליפת נוגה.

10. דרך מצותיך, ביאור אחרי, קצא, א; וכן המשך תער"ב, חלק ב, פרק שעד, עמ' תשסט-תשע.

11. אגרות קודש, חלק א, אגרת יד, עמ' כד-כה; אגרת צה, עמ' קעו-קעז. הביאור שם משמש גם הפניה ללימוד ההבדל בין נוגה לג' הקליפות.

12. דרך מצותיך, מצות וידוי ותשובה, פרק א, לח, ב: התאוה, המחשבה, הדיבור והמעשה; החרטה והווידוי. "נפש הקליפה" אינה מזוהה שם עם "ניצוץ הקדושה".

בד"ה אם יהי נדחך, תשכ"ז, מתחדד גם ההבדל בין נפילה הקיימת בסדר הבריאה לבין הדחייה שנגרמת מחטא. גם ניצוצות שירדו עד שלוש הקליפות אינם מוגדרים שם כ"נדחים" מצד הבריאה. כאשר האדם פועל נגד רצון ה', הוא נעשה "נדח" וגורם גם לניצוצות להידחות. ההבדל קשור לבחירה נגד הרצון, בלי להוסיף מקור חיות חדש.¹³

ז. דוגמה: החיות שבקללת שמעי

אולי כל הדיון בניצוצות עוסק רק במאכל אסור: יש מאכל, ויש אנרגיה שהאדם מקבל ממנו. אבל דרך מצותיך נותן דוגמה רחבה יותר — **קללת שמעי לדוד**. הדיבור הוא רע, ובשעתו חיות קדושה מחיה את הקליפה ואת האדם המדבר.¹⁴

יסוד הדברים באגרת הקודש כה: החיות האלוקית מקיימת את בעל הבחירה גם בשעת הדיבור הפוגע. ואף על פי כן, בעל הבחירה נושא באחריות לבחירתו. ההחייאה האלוקית אינה מצווה עליו לחטוא ואינה פוטרת אותו.¹⁵ הדוגמה מועילה מפני שהיא מפרידה בין שתי קביעות שיכולות להתקיים יחד: המעשה הוא עבירה, והכוח שמאפשר את קיומו אינו עצמאי מן הקדושה. כאשר מדברים על בירור החיות אין פירוש הדבר שהקללה עצמה נעשית ציווי או מידה טובה.

מכאן יש בסיס לדבר על ניצוצות גם במעשה ובדיבור, מעבר לניצוץ של חפץ או מאכל. אבל אין מכאן עדיין תשובה מלאה לשאלה כמה ניצוצות יש בכל מעשה, ומה בדיוק חלקם של החפץ, כוחות האדם והדיבור בכל סוג עבירה.

ח. שורש גבוה ונפילה עמוקה

המאמר קושר את מעלת הזכויות הנעשות מן הזדונות לכלל: מה שנפל למטה ביותר, שורשו גבוה ביותר. דרך מצותיך, קצא, א, משמש יסוד חשוב לביאור השורש הגבוה של הניצוצות שנפלו עמוק.

¹³. תורת מנחם — התוועדויות, חלק נ, ד"ה אם יהי נדחך, ש"פ נצבים-וילך, כ"ה אלול תשכ"ז, סעיף ב, עמ' 378-379; הנחה בלתי מוגה. בסעיף ג, עמ' 380-381, נידונים גם נפש וגוף הקליפה, החרטה והוידוי.

¹⁴. דרך מצותיך, ביאור אחרי, קצ, א, בפסקה העוסקת בקללת שמעי ובחיות הקדושה, ובהמשך לעניין רפ"ח ניצוצין.

¹⁵. תניא, אגרת הקודש כה, פסקת שמעי בן גרא: אחריות בעל הבחירה בצד החיות המקיימת אותו בשעת הדיבור.

מקור משלים מצוי במצות וידוי ותשובה, פרק ג, בפסקה "ובזה יובן פירוש ברכת סלח לנו". זוהי יחידה אחרת באותו ספר. הזדונות מתוארים בה כקשורים למה שנפל מבחינת המלכים של עולם התוהו; מאותה נפילה נתהוו הקליפות הטמאות. לאחר התשובה, עומק הנפילה מגלה את גובה השורש.¹⁶ הלשון "ונתהוו מזה קליפות הטמאות" מתבארת בהקשר הנפילה מן המלכים. אין ללמוד ממנה שהמעשה האנושי הוא שהוליד לראשונה את שלוש הקליפות. עוד מתבאר שם שהמחילה ממשיכה רצון מחודש מ"רעוא דרעוין" — מקור הרצונות, שלמעלה מן הרצון כפי שהוא מתפרט במצוות. כך מתבארת מעלת הקירוב שלאחר התשובה, בלי להפוך את עצם החטא למעלה.

כדי להבין את הכלל צריך להבחין בין שורש החיות לבין מצבה לאחר הנפילה. השורש הגבוה מסביר את העוצמה האפשרית לאחר הבירור; במצב הנפילה הקדושה נסתרת ושוביה. אין סתירה בכך שאותו ניצוץ נידון מצד שורשו ומצד מצבו בשתי לשונות שונות.

ד"ה נר חנוכה עת"ר מבחין בין ניצוץ קדושה שנפל ונקרא רע בהשאלה, ירידת הנשמה, והרוע שהעבודה דוחה. לא כל מה שנקרא "רע" בקטע אחד הוא אותו נושא בדיוק.¹⁷

אין להסיק מכאן שהחטא עצמו הוא מעלה או שכדאי ליפול כדי לזכות לשורש גבוה. המעלה המדוברת מתגלית בבירור ובתשובה, ואילו בחירת העבירה היא היפך הציווי. גם אין להסיק מדירוג הניצוצות דירוג פשוט של בני אדם: אדם שחטא יותר אינו מקבל מכאן תעודת מעלה. זה גם גבול השימוש בכלל כמענה לשאלה: אין למדוד את מעלת האדם לפי עומק נפילתו בלבד.

שורש גבוה מסביר את מעלת העלייה; נמיכות הזדון מתבארת מתוך היפך הרצון, בתניא כד ובמקבילות.

ט. תשובה מאהבה ועמידה בניסיון

ביומא פו, ב נבדלות שתי תוצאות: בתשובה מיראה זדונות נעשים כשגגות, ובתשובה מאהבה — כזכויות.

¹⁶. דרך מצותיך, מצות וידוי ותשובה, פרק ג, לט, א-ב. יש להבחין בינה לבין ביאור אחרי, קצא, א, שאליו מפנה המאמר תשלי"ו.

¹⁷. ספר המאמרים עת"ר, ד"ה נר חנוכה, עמ' קב-קה, ובייחוד עמ' קג. יש לעקוב אחר שינוי נושא הדיון בין הניצוץ, הנשמה והרע.

בתניא פרק ז מתבאר תשובה מאהבה רבה, שבה הצימאון אל ה' מתחזק דווקא מן המרחק שהיה. אז אפשר שהזדונות ייהפכו לזכויות, והחיות שהייתה קשורה באיסור תעלה.¹⁸

גם המאמר מתשכ"ז מבאר את פעולת החרטה והווידוי על נפש וגוף הקליפה שנעשית מן החטא. יש לעקוב בכל מקור אחר מושא הפעולה: מה מתבטל, מה מתקרב ומה עולה לקדושה.

ארבעה דברים קרובים זה לזה, אך אינם זהים: מחילת העוון, קרבת האדם לה', עליית החיות והפיכת זדונות לזכויות. קביעה על אחד מהם אינה מוכיחה אוטומטית שכל השאר הושלמו באותה שעה.

גם החזרה לאחר המעשה אינה תהליך אוטומטי ומלא בכל עבירה. פרק כד מסייג את תיאור החזרה לפי סוגי העבירות; פרק ז מציין הבחנות התלויות גם במה שנוצר ונמשך מן המעשה. לפיכך אין לומר שכל חרטה הופכת מיד כל תוצאה של כל חטא.

האם נפילה היא תנאי לבירור? לא. דרך מצותיך, קצא, ב, מבאר בירור גם באמצעות עמידה בניסיון ושבירת אחיזת הקליפה. אדם יכול לברר דווקא כאשר אינו נענה לפיתוי.¹⁹

זהו המשך טבעי למשל בן המלך: יש עבודה של תשובה לאחר כישלון, ויש עבודה של מילוי רצון המלך בעמידה בניסיון מלכתחילה. המקורות אינם מצמצמים כל בירור של שלוש הקליפות למסלול יחיד.

גם האמירה ש"הרע נהפך" דורשת הקשר: האם מדובר בחיות הקדושה שנחלצת, בזדונות שנעשים זכויות, או בשינוי לעתיד? המשך תער"ב עצמו מבחין בין סוגי ביאור. אין להפוך תשובה נקודתית לטענה גורפת על כל רע בכל זמן.

י. על מי חלה ההשוואה?

המקבילות דנות בזדונות. ההשוואה לשוגג ולנטייה דורשת ראייה נוספת; העדר ראייה אינו מוכיח שלילה בכל הקשר.

¹⁸. תניא, לקוטי אמרים, פרק ז, בעניין דברים האסורים ותשובה מאהבה רבה; יש לקרוא גם את ההבחנות והסייגים שבהמשך הפרק ולא להכליל תוצאה אחת לכל החטאים.

¹⁹. דרך מצותיך, ביאור אחרי, קצא, ב, בעניין הניסיונות והבירור על ידי העמידה בהם. זהו גבול חשוב לטענה שהעלאה שייכת רק לאחר נפילה במעשה.

שוגג ואכילת איסור בלי ידיעה

בתניא פרק ח מדובר גם על אכילת איסור בלי ידיעה: חיות המאכל שייכת לתחום האיסור ואינה עולה כמאכל היתר. זהו בירור על חיות הדבר. אין בפרק זה לבדו דירוג של האדם השוגג מול האדם המזיד ביחס לקליפה עצמה.²⁰

תאוה שלא נבחרה ומחשבת איסור

בפרק כט מתוארת אפשרות כוח המתאוה של הבינוני להימשך לדברים אסורים. ההשוואה שם היא לבעלי חיים טמאים, ולא באותו ניסוח לקליפה הרוחנית עצמה.²¹

לכן עצם עלייתו של פיתוי אינה מספקת לייחס לאדם את מצב החוטא בשעת עבירה. אבל גם "לא היה מעשה גופני" אינו תנאי מספיק להיעדר עבירה: פרק כד כולל במפורש מחשבה ודיבור. צריך לבדוק אם מדובר בנטייה, במחשבת איסור שהאדם בוחר בה, או במעשה.

הנשמה ושעת המעשה

התניא מתאר את הנפש האלוקית הנמצאת בגלות בשעת החטא, ואת רצונה האמיתי לדבוק בה'. אין לומר משום כך שהרצון הזה גלוי תמיד בתודעת החוטא. דווקא הסתרתו עשויה לאפשר את הסתירה שבמעשיו.²² הדירוג החריף הוא תיאור מצב בשעת החטא ובהקשר הנידון. הוא אינו הגדרה סופית של מהות האדם ואינו מוחק את אפשרות התשובה. הטבלה מבחינה בין מה שהמקורות מלמדים ובין מה שאינו מוכרע בהם.

מה אפשר לקבוע מן המקורות שנקראו

המצב

המקבילות מגדירות אותו כנמוך מן הדברים האסורים, מצד חיותו היפך הרצון.

זדון בפועל

חיות המאכל נשארת בתחום האיסור; דירוג הפירוד של השוגג לא הוכרע מכאן.

איסור שנאכל בשוגג

²⁰. תניא, לקוטי אמרים, פרק ח, בעניין מאכל איסור גם כשאכלו בלא הודע לשם שמים. יש להפריד בין מצב החיות לבין אשמת האדם ודירוג פירודו.

²¹. תניא, לקוטי אמרים, פרק כט, בעניין כוח המתאוה וההשוואה לבעלי חיים הטמאים. אין לזהות נטייה אפשרית אצל בינוני עם בחירת זדון בפועל.

²². תניא, לקוטי אמרים, סוף פרק כד ופרק כה: גלות הנפש האלוקית ואי־רצונה להיפרד. הרצון האמיתי אינו זהה בהכרח לרצון הגלוי בשעת החטא.

נטייה או פיתוי שלא
נבחרו
אין די בהם כדי לייחס את תיאור החוטא שבפרק כד.

מחשבה ודיבור שנבחרו
עשויים להיות עבירה גם בלי פעולה גופנית; נדרשת הבחנה בסוג המקרה.

תשובה מאהבה רבה
יש יסוד להפיכת זדונות לזכויות; פרטי התחולה אינם אחידים בכל עבירה.

עמידה בניסיון
דרך מצותיך מבאר בירור גם בלי שהאדם ייכשל במעשה.

יא. דיוק בלשון ובהפניות

על מה מוסב "שהם למטה"?

במשפט שבתשל"ו אפשר מבחינה דקדוקית לקשור "שהם" לזדונות או לניצוצות; שניהם לשון זכר רבים. הדקדוק לבדו אינו מכריע. המקבילות מוסיפות את הנימוק המפורש: הזדונות הם היפך הרצון. מכאן שהנמיכות מתייחסת לזדונות, והניצוצות נידונים מצד נפילתם בהם.

זהו פירוש הנתמך מאוד מן המקבילות, ואין צורך לנסח אותו כהכרח דקדוקי. הניצוץ קדוש מצד מקורו; היותו שבוי במקום נמוך אינו הופך את שורשו להיפך הרצון.

מה כתוב בהערה 33?

במאמר תשל"ו ההערה אומרת "ראה תניא שם. ועוד". היא צמודה לאזכור הניצוצות שנפלו בשלוש הקליפות. לפי הרצף והלשון, "שם" מכוון לפרק ז, שכבר נזכר. אין לצטט כאילו כתוב שם במפורש "פרק כד".

פרק כד אכן יסודי לפירוש, אבל ההפניה המפורשת אליו נמצאת במקבילות תשכ"ה ולקוטי שיחות. כך נשמרים גם נוסח המקור וגם הקישור הענייני הנכון.

מדוע מופיע לעיתים "שער מב**"?

בעץ חיים נדרשת הבחנה בין דרושי אבי"ע ובין כללות אבי"ע. בדפוס שנבדק מופיעות שתי יחידות תחת כותרות רצות דומות של שער מב. פרק היתוש

נמצא בכללות אבי"ע, פרק ד, מהדורה קמא. כוכבית בתעתיק משמשת להבחנה בין היחידות; אין לה משמעות של מדרגה רוחנית נוספת.²³

אין צורך להניח שינוי בין מהדורות כדי להסביר את שתי היחידות שבאותו דפוס. גם אין לזהות מקום דפוס ושנת דפוס מתוך שגיאת זיהוי טקסט של כותרת רצה. פרטים אלה אינם משנים את ביאור המושג.

יב. מה הוכרע ומה נשאר פתוח

מפורש ומבוסס: הלשון בתשל"ו אינה רעיון מבודד. יש לה מקבילות בתשכ"ה, בלקוטי שיחות המוגה ובקונטרס ומעיין, ויסוד ברור בתניא כד. אין במקורות שנקראו ראיה לקליפה חמישית.

הסבר הנתמך ברצף המקורות: החוטא נמוך מן הקליפה מצד הפעולה נגד הציווי, בשילוב ההסתר שבהתלבשות בחומר. הירידה נוגעת לאופן קבלת החיות ולהחשכתה. "אותו מקור, אופן קבלה נמוך יותר" הוא סיכום מסביר של היחס הזה, ולא מונח טכני המצוטט מספר.

בעניין הניצוצות: נוכחות קדושה בגלות מתבארת במקורות עצמם, גם במקום שאין בו טוב כדרך נוגה. יש דוגמה לחיות בדיבור רע, ולא רק במאכל. נבדל גם הדיון בניצוץ שבוי מן הדיון בנפש וגוף הקליפה הנוצרת בחטא. עדיין אין בידינו מיפוי פרטני ואחיד של הניצוצות בכל סוג עבירה.

גבולות התחולה: ההבחנה המפורשת עוסקת בזדונות. אין להחילה אוטומטית על כל שוגג או נטייה, ואין להכריז על שלילתה בכל מקרה שלא נדון. תשובה, מחילה, בירור החיות והפיכת הזדונות לזכויות טעונים הבחנה.

להמשך העיון נותרו שאלות שיש להן יעד מוגדר: האם אפשר למצוא ביאור מפורש יותר ליחס בין מדרגת קבלת החיות ובין עומק הפירוד; כיצד מתפרטים הניצוצות בסוגי מעשים שונים; ומה מלמדים מקורות נוספים על ההבדל בין העלאת הניצוץ להפיכת הזדון. אין השאלות האלה מבטלות את מה שכבר הוכח.

"למטה משלוש הקליפות" מתברר אפוא כלשון מדויקת של ירידה ופירוד, בתוך בירור מעלת התשובה. עצם חומרת התיאור מחדדת את החידוש

²³. עץ חיים, היכל ז, שער כללות אבי"ע, פרק ד, מהדורה קמא, בעניין "יתוש קדמך". יש להבדילו מדרושי אבי"ע, פרק ד, שהובא בעניין שמרי הקליפות.

שבאפשרות החזרה: החיות אינה נעשית עצמאית מן הקדושה, והנפילה אינה המילה האחרונה.

לעיון במקורות

מקורות נבחרים לפי סדר הדורות. בכל רשומה מוצעת נקודת עיון, כדי לחזור אל מהלך המקור בפנים. הכותרות לחיצות.

יומא — פו, ב

מה משתנה בין תשובה מיראה לתשובה מאהבה, ומדוע אין לתאר כל תשובה כהפיכת זדונות לזכויות?

זוהר — חלק ב, קסג, א-ב

משל בן המלך והזונה: כיצד שליחות הפיתוי מתקיימת לצד רצון המלך שהבן יעמוד בניסיון?

עץ חיים — היכל ז, דרושי אבי"ע, פרק ד

שמרי הקליפות בעולם החומרי; לצדו כללות אבי"ע, פרק ד מהדורה קמא, ושער מט, פרקים ג-ה, לעניין הלבושים.

תניא — פרק כד ואגרת הקודש כה

פרק כד: הלבושים, הקליפה, החומריות, היתוש ושעת המעשה; לרקע עיינו בפרקים ו-ח, כב-כה, כט ולז. באגרת כה: קללת שמעי, החיות האלוקית בדיבור רע ואחריות בעל הבחירה.

דרך מצותיך — מצות וידוי ותשובה

פרק א, לח, ב: נפש וגוף הקליפה, חרטה וידוי. פרק ג, לט, א-ב: מחילה, מקור הרצונות ושורש הנפילה. במה שונים שני הדיונים?

דרך מצותיך — ביאור אחרי, קצ, א-קצא, ב

שלוש יחידות משלימות: החיות שבקללת שמעי; ניצוצות שנבלעו ושורש גבוה; הבירור בעמידה בניסיון.

קונטרס ומעיין — מאמר ב, פרק ב

ירידת הנפש למקום שלוש הקליפות "ועוד למטה מהם"; במהדורת תשע"ד עמ' 67. מה מוסיפה לשון זו על ההשוואה שבתניא?

ספר המאמרים עת"ר — נר חנוכה, קב-קה

מבחינים בין הניצוץ, הנשמה והרע. מתי הכינוי "רע" נאמר על הניצוץ בהשאלה?

המשך תער"ב — חלק ב, פרק שעד, תשסט-תשע

הניצוץ המוחשך "כמו רע", העדר הרגש אלוקי וההבחנה בין העלאת ניצוצות לשינוי לעתיד.

אגרות קודש — חלק א, אגרת יד ואגרת צה

עמ' כד-כה וקעו-קעז: באיזה מובן יש ניצוץ גם בג' הקליפות, ומה ההבדל מבירור נוגה?

ולא תשבית מלח — תשכ"ה, סעיף ג

הנמיכות מן הדברים האסורים וטעם היות הזדונות היפך הרצון; ההפניה לתניא כד בהערה 30. עיינו גם בהערות 27 ו-35, לעניין הניצוץ והרצון שבמצוות.

אם יהי' נדחך — תשכ"ז, סעיפים ב-ג

תורת מנחם, חלק נ, עמ' 378-381; הנחה בלתי מוגה. מה מוסיף מעשה החטא על עצם נפילת הניצוצות? החרטה והווידוי ביחס לנפש וגוף הקליפה. ומדוע נאמר "ישראל אף על פי שחטא"?

לקוטי שיחות — חלק ז, ויקרא ג, עמ' 22-23

המקבילה המוגהת ביידיש, ובייחוד הערות 23-24. כיצד היא מסייעת לפרש את נושא ההשוואה? שימו לב להבחנה בין הזדונות עצמם לניצוצות שנפלו בהם. עיינו גם בהבדל בין "ארור המן" ל"ברוך מרדכי": כיצד מתבאר כוח התשובה בלי להפוך את מעשה העבירה לרצון העליון?

ביום השמיני עצרת — תשל"ו, עמ' 148-149

לשוב למשפט שהוליד את העיון, בתוך מהלך המאמר על תשובה מאהבה ומעלת ישראל. קראו גם את הפסקה הקודמת, על הדילוג מקצה תחתון לקצה עליון. מה מוסיפים הסוגריים על הקליפות ועל הזדונות לטיעון על מעלת ישראל? בהערה 27 עיינו בשורש הגבוה של הניצוצות; בהערה 33 בדקו אל איזה פרק בתניא מכוון "שם", ומדוע אין זו הפניה מפורשת לפרק כד.